

MUAMER HODŽIĆ
(Sarajevo)

VELIKI VEZIR MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ I DIJALETIKA MOĆI

Sažetak

Mehmed-paša Sokolović je obnašao dužnost velikog vezira tokom vladavine trojice sultana: Sulejmana Kanunija (1565-1566), Selima II (1566-1574) i Murada III (1574-1579). Činjenica da se na tom visokom položaju zadržao čak 14 godina svjedoči o njegovoj diplomatskoj sposobnosti i političkoj vještini. U hijerarhiji osmanskog upravnog aparata, odmah nakon sultana nalazio se veliki vezir, kao njegov zamjenik. Međutim, političko djelovanje velikog vezira i upravljanje državnim poslovima zavisilo je od toga koliko se sultan koristio svojim vladarskim kompetencijama. U praksi je to značilo da stvarna moć velikog vezira zavisi od njegovog odnosa sa sultanom i spremnosti sultana da prihvati vezirove ideje i savjete bez obzira na eventualna suprotna uvjerenja ljudi iz svoje blizine. Premda je Mehmed-paša Sokolović postao sinonim za izuzetno moćnog i uspješnog velikog vezira, u svojoj karijeri prolazio je i kroz razna iskušenja, te iskusio osjećaj nemoći da realizira svoje zamisli i utječe na važne odluke koje su se odnosile na rat ili mir. U radu su analizirani pojedini događaji iz života Mehmed-paše Sokolovića u kojima je primjetna svojevrsna dijalektika moći koju je doživljavao obnašajući dužnost velikog vezira.

Ključne riječi: Mehmed-paša Sokolović, veliki vezir, sultanov kružok, osmanska politika, dijalektika moći, političko rivalstvo.

Osvajanjem bizantske prijestolnice sultan Mehmed II je stekao stvarni i simbolički autoritet kojim se mogao nametnuti kao vladar i upravitelj državnih poslova. Trećeg dana nakon zauzimanja Konstantinopolisa

uklonio je moćnog Čandarli Halil-pašu, pod optužbom za izdaju, a na njegovo mjesto postavio Zaganos-pašu. Potezi koji su uslijedili imali su za cilj osnaživanje države, odnosno njegovih vladarskih ovlasti. Imenovanje novog velikog vezira nije značilo samo personalnu promjenu već je predstavljalo, kako će se poslije ispostaviti, prijelomnu tačku u načinu odabira i definiranju položaja i dužnosti velikog vezira u strukturi vlasti Osmanske države. Sve navedeno imalo je za cilj centraliziranje vlasti. Položaj i ovlasti velikog vezira kasnije su definirane tekstom kanunname u kojem stoji da je *veliki vezir glava vezira i vojnih zapovjednika; veći je od svih ostalih ljudi; on je u svim stvarima sultanov apsolutni zamjenik; defterdar je sultanov zamjenik u državnoj riznici, ali pod nadzorom velikog vezira. Na svim sjednicama i u svim ceremonijama veliki vezir zauzima mjesto prije svih ostalih.*¹

Nakon što je sultan Fatih prestao lično predsjedavati sjednicama Carskog divana tu dužnost je preuzeo veliki vezir. Za svoj rad bio je odgovoran isključivo sultanu.² Iako se na prvi pogled čini kako je time dodatno ojačao poziciju velikog vezira, on je zapravo stvorio važnu pretpostavku za bolju kontrolu državnih poslova, budući da je veliki vezir imao obavezu da ga obavještava o svim važnim pitanjima. Kako se ne bi desilo da mu neko od budućih velikih vezira ugrozi državne planove, sultan Fatih je uveo praksu angažiranja vezira iz redova sultanskih robova (kul), odnosno kandidata koji su prošli dvorsku obuku i školovanje putem devširme.³ Taj potez je predstavljao važan detalj u izgradnji

¹ ... *vezîr-i a'zâm vezirlerin ve beylerin başıdır; cümlelerin ulusudur; cümle devlet işlerinin mutlak vekilidir, devlet mallarının vekili defterdar, nazırı ise vezîr-i a'zâmdır. Oturmada, durmada ve mertebede vezîr-i a'zâm hepsine takdim edilir.* Vidi Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri Ve Hukûkî Tahlilleri: 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, 211.

² *Historija Osmanske države i civilizacije*, I, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, Orijentalni institut–IRCICA, Sarajevo, 2004, 192.

³ Etimološki gledano riječ devširma (*devşirme*) znači sakupljati, ubirati plodove, žetva i sl. U terminološkom smislu označava osmansku zakonsku praksu sakupljanja mladića iz redova raje, s ciljem odgoja i obrazovanja na sultanskom dvoru radi popunjavanja redova janičara, ali i visokih dvorskih, vojnih i administrativnih položaja. Ta praksa je vrhac doživjela tokom 16. stoljeća. Prema tom zakonu, država je periodično od nemuslimanskih podanika uzimala jednog mladića određenog uzrasta. Tako su sakupljeni kandidati s prostora Rumelije, odnosno današnjih država Albanije, Grčke, Bugarske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Mađarske, a samo su u Bosni i Albaniji pretežno regrutirani muslimani. Više o tome u İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, 13-30. Od ovdašnjih historičara

budućih odnosa sultana i velikog vezira jer je ovaj potonji svoju poziciju moći i bogatstvo imao zahvaliti sultanu. Tome treba pridodati kako je u to doba, u procesu obrazovanja i obuke, izgrađivan osjećaj dubokog poštovanja i vjernosti prema sultanu.⁴ Prije toga su veliki veziri dolazili iz poznatih porodica, koje su imale svoje mjesto na političkoj sceni, i nisu bili u podređenom odnosu prema sultanu. Zbog toga se dešavalo da je veliki vezir Čandarli Halil-paša, čiji su prethodnici također obnašali najviše dužnosti u državi, mogao aktivnije učestvovati u kreiranju državne politike.⁵ Nakon uklanjanja Čandarli Halil-paše 1453. godine, pa sve do kraja 16. stoljeća, na poziciji velikog vezira bila su svega četverica vezira turskog porijekla: Karamani Mehmed-paša,⁶ Čandarli-zade Ibrahim-paša,⁷ Piri

ovom značajnom temom bavili su se: Aleksandar Matkovski, "Prilog pitanju devširme", *POF*, XIV-XV/1964-65, Orijentalni institut, Sarajevo, 1969, 273-309; Ešref Kovačević, "Jedan dokument o devširmi", *POF*, XXII-XXIII/1972-1973, Sarajevo, 1976, 203-209; Adem Handžić, "O janičarskom zakonu", *POF*, 46/1996, Sarajevo, 1997, 141-150; Aladin Husić, "O regrutaciji u ažemi oglane u Bosni 1565. godine", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XXXVII, Sarajevo, 2016, 43-63.

- ⁴ Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo: klasično doba 1300-1600*, Srednja Europa, Zagreb, 2002, 98. (dalje H. Inaldžik, *Osmansko carstvo*)
- ⁵ Porodica Čandarli dala je više vezira, učenjaka i državnika koji su odigrali ključnu ulogu u formiranju Osmanske države i njenih institucija vlasti sve do 16. stoljeća. Više o tome u İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni'nin ölümüne kadar*, II Cilt, 7. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, 8-11; V.L. Menage, "Djandarlı", u: *Encyclopaedia of Islam*, vol. II, Brill, Leiden, 1991, 444-445; Franz Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Matica srpska, Novi Sad, 1968, 379.
- ⁶ Potomak je čuvenog sufije Dželaludina Rumija. Odrastao je i osnovno obrazovanje stekao u Konji. Kasnije je postao štićenik i službenik na Divanu velikog vezira Mahmud-paše. Na mjesto velikog vezira je imenovan 1476. godine. Nakon smrti sultana Mehmeda II poslao je obavijest obojici prinčeva – Bajezidu i Džemu. U događajima koji su uslijedili u borbi za prijesto, janičari koji su bili za princa Bajezida, usmrtili su velikog vezira koji je favorizirao njegovog brata princa Džema. To se dogodilo 1481. godine. Više o njemu A.H. de Groot, "Mehmed Pasha Karamani", u: *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VI, E.J. Brill, Leiden, 1991, 995-996.
- ⁷ Čandarli-zade Ibrahim-paša je najmlađi sin Kara Halil-paše i ujedno posljednji veliki vezir iz te čuvene porodice. Prvobitno je bio kadija u Jedrenama, a kasnije je promoviran u kaziasjera. Nakon toga je dobio namještenje kao učitelj (lala) princu Bajezidu u Amasji. Kasnije je obnašao različite visoke dužnosti da bi 1498. godine bio imenovan velikim vezinom, umjesto Ahmed-paše Hercegovića. Na toj poziciji nije ostao dugo, jer je umro u vrijeme prve bitke na Lepantu, u augustu 1499. godine. Münir Aktepe, "Çandarlı Ibrahim Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, 213-214.

Mehmed-paša⁸ i Manisali Lala Mehmed-paša.⁹ Ostali veliki veziri, njih čak 34, došli su putem devširme kao i većina dvorskih velikodostojnika, visokih vojnih zapovjednika ili državnih činovnika.¹⁰

Angažiranje takvih kandidata imalo je i strateške razloge, jer su porijeklom iz novoosvojenih ili područja koje je sultan namjeravao osvojiti. Njihovo poznavanje jezika i prilika u tim krajevima trebalo je doprinijeti boljoj upravnoj organizaciji novoosvojenih zemalja, ali i pridobijanju ljudi s područja koje je sultan namjeravao osvojiti.¹¹

Favoriziranjem kandidata koji su regrutirani putem devširme na značajnije pozicije potiskivana je stara i stvarana nova elita. Oni su s vremenom toliko ojačali da su kasniji sultani, pribojavajući se za svoju poziciju, nastojali oslabiti njihov utjecaj.

Politički utjecaj i upravne kompetencije velikog vezira bile su ograničene karakterom i ličnošću vladara, te izvjesnim zakonima. U praksi je to značilo da stvarna moć velikog vezira ovisi o njegovu odnosu sa

⁸ Piri Mehmed-paša je vjerovatno rodnom iz Konje i potomak čuvenog seldžučkog učenjaka Džemaludina iz Aksaraja. Prvobitno se bavio kadijskim pozivom u Sofiji, Silivriji (Siroz) i Galati. Kasnije je prešao u finansijski sektor, prvo kao upravitelj sultan Fatihovog imareta u Istanbulu, da bi kasnije napredovao sve do položaja rumelijskog defterdara. Ključni momenat u njegovoj karijeri zbio se u vrijeme pohoda sultana Selima I na Perziju. Naime, tada je na jednom od savjetovanja velikaša sa sultanom dao vrlo korisne i konstruktivne prijedloge, što ga je preporučilo za daljnji napredak u karijeri. Početkom 1518. godine imenovan je za velikog vezira. Na toj je dužnosti ostao sve do 1523. godine kada je ga sultan Sulejman poslao u počasnu mirovinu. Živio je sve do 1532. godine. Yusuf Küçükdağ, "Piri Mehmed Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2007, 280-281.

⁹ Bio je jedan od bliskih ljudi sultana Mehmeda III. Svojevremeno je bio poznat i po imenu Tekelli Mehmed čauš. Kada je sultan Mehmed bio princ, on je obnašao različite dužnosti – bio je njegov nišandžija, defterdar i učitelj (lala). Nakon što je sultan Mehmed III stupio na prijesto opozvao je Kodža Sinan-pašu s mjesta velikog vezira i imenovao Lala Mehmed-pašu (19.11.1595.). Na toj poziciji ostao je samo devet dana, jer je iznenada umro. U Pečevinoj *Historiji* u prijevodu na bosanski jezik načinjen je previd, jer su u podnožnoj napomeni dati kratki podaci o istoimenoj osobi koja je također obnašala dužnost velikog vezira, ali nešto kasnije (1604-1606) i to u doba sultana Ahmeda I (1603-1617). Uporedi Pečevi Ibrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982, 267; "Mehmed Pasha, Lala", u: *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VI, E.J. Brill, Leiden, 1991, 996. i Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1576-1640.*, tom II, prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000, strana 240, podnožna napomena 179. (dalje Ibrahim A. Pečevija, *Historija 1576-1640.*)

¹⁰ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 11.

¹¹ Halil Inalcik, "Wazir", u: *The Encyclopaedia of Islam*, vol. XI, Brill, Leiden, 2002, 195.

sultanom i spremnošću sultana da prihvati njegove savjete bez obzira na moguća suprotna uvjeravanja ljudi iz sultanove blizine. Spomenuti zakoni su ustvari predstavljali formalni izgovor sultanima u slučaju da veliki vezir ne poštuje postavljene granice u svom djelovanju i odnosu prema ostalim sudionicima državne vlasti. Tako je zabilježeno da je jedan od mogućih razloga otpuštanja iz službe i smrtne kazne koja je izvršena nad Mahmud-pašom Anđelovićem bilo nepoštivanje dvorskog protokola o nošenju odjeće žalosti nakon smrti princa Mustafe.¹² Sultan Sulejmanov miljenik, veliki vezir Ibrahim-paša, pogubljen je 1536. godine tokom pohoda na Perziju, a kao razlog navedeno je nepoštivanje institucije savjetovanja s ostalim vezirima.¹³

Jedan od kandidata koji su prošli dvorsku obuku i obrazovanje putem devširme bio je i Mehmed-paša Sokolović.¹⁴ On je obnašao dužnost velikog vezira tokom vladavine trojice sultana: Sulejmana Kanunija (1565-1566), Selima II (1566-1574) i Murada III (1574-1579). Dakle, bio je veliki vezir 14 godina. U svojoj bogatoj karijeri Mehmed-paša nije *iskusio gorčinu otpuštanja s posla*, kako to poetski navodi Pečevija.¹⁵ Njegovo prvo namještenje izvan dvora bio je dolazak na mjesto čuvenog Hajrudina Barbarose i to u svojstvu sandžakbega Galipolja.¹⁶ On je obavljao administrativne poslove u vezi s organizacijom, regrutiranjem moreplovaca i nabavkom naoružanja, dok je osmanskom flotom na moru zapovijedao Turgut Reis.¹⁷ Još u vrijeme obnašanja dužnosti ka-

¹² F. Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, 279.

¹³ H. Inalcik, "Wazir", 196.

¹⁴ Detaljnije podatke o Mehmed-paši Sokoloviću i pojedinim članovima njegove porodice više u: Radovan Samardžić, *Mehmed Sokolović*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1975; Behija Zlatar, "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi*, 14-15, Institut za istoriju, Sarajevo, 1978, 111-118; Gilles Veinstein, "Sokollu Mehmed Pacha", *Encyclopaedia of Islam*, IX, Brill, Leiden 1997, 706-711; Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, c.37, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2007, 354-357; Enes Pelidija, "Život i djelo Ferhad paše Sokolovića", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, god. LIV/91, br. 6, novembar-decembar, Sarajevo, 1991, 699-712; Elma Korić, *Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590)*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2015.

¹⁵ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520-1576*, tom I, prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000, 39. (dalje Ibrahim A. Pečevija, *Historija 1520-1576*)

¹⁶ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2002, 298. (dalje C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650*)

¹⁷ G. Veinstein, "Sokollu Mehmed Pasha", 707.

pudan-paše svrstavan je među najvažnije ljude u Osmanskom carstvu.¹⁸ Nastavio je s napredovanjem u karijeri te je, 28. juna 1565. godine, nakon smrti tadašnjeg velikog vezira Semiz Ali-paše došao na njegovo mjesto.¹⁹ Činjenica da se na toj visokoj poziciji zadržao čak 14 godina svjedoči njegovu diplomatsku sposobnost i političke vještine.

Međutim, moć i utjecaj Mehmed-paše nisu isključivo počivali na njegovim političkim i diplomatskim sposobnostima, nego i na širokoj mreži saradnika koju je vremenom izgradio tako što je imenovao svoje kandidate na odgovorna mjesta u osmanskom upravnom aparatu.²⁰ Inače, takva praksa bila je razvijena i prije Mehmed-paše. Neki autori su je označili terminom *intisab* a podrazumijevala je poluzvanični pokroviteljski sistem u kojem je pripadnik vojne klase (*asker*) pomagao nekom od njegovih štićenika da uđe i napreduje u državnoj službi, u zamjenu za podršku svom pokrovitelju i njegovim interesima. *Intisab* je počivao na različitim vrstama veza poput rodbinskih, prijateljskih, tazbinskih, ali i zajedničkom etničkom i geografskom porijeklu i sl.²¹

Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je on bio sultanov zet te da je kao veliki vezir zarađivao ogromne svote novca koje je znao vješto upotrijebiti, između ostalog i za lične političke ciljeve. Zbog svega toga, Mehmed-pašu su pojedini autori uporedili s *Herkulovim stupom postojanosti osmanske veličine i moći*.²² Premda je njegovo ime postalo sinonim za izuzetno moćnog i uspješnog velikog vezira, Mehmed-paša je u svojoj karijeri prolazio kroz iskušenja u pogledu neizvjesnosti za vlastiti položaj, te nemoć da provede pojedine državničke planove ili da utječe na odluke vezane za rat i mir. Također, doživio je i situacije u kojima nije mogao zadržati na poziciji najbliže saradnike, niti ih zaštititi od smrtne kazne.

Ako bismo izdvojili i analizirali određene situacije i događaje iz života Mehmed-paše Sokolovića, moguće je primijetiti svojevrsnu

¹⁸ Joseph von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva*, 1, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979, 443. (dalje Joseph v. Hammer, *Historija*, 1)

¹⁹ Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", 355.

²⁰ Više o mreži saradnika Mehmed-paše Sokolovića i angažmanu članova njegove porodice vidi u: Uroš Dakić, *The Sokollu family and the politics of vizierial households in the second half of the sixteenth century*, CEU, Budapest, 2012. (neobjavljeni magistarski rad)

²¹ Cornell H. Fleisher, *Bureocrat and intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986, 19-20. (dalje C. Fleisher, *Bureocrat and intellectual*)

²² Joseph v. Hammer, *Historija*, 1, 442.

dijalektiku moći koja je bila uvjetovana različitim faktorima i društveno-političkim okolnostima. U radu će se osvrnuti na nekoliko događaja koje ukazuju na ovu, manje istaknutu, stranu života velikog vezira.

U rukovođenju državnim poslovima veliki vezir je trebao uzeti u obzir mnogo stvari, među kojima su bili veoma važni interpersonalni odnosi na osmanskome dvoru. U vrhu prioriteta bio je, svakako, odnos sa sultanom kome je, na odgovarajući način, trebao prezentirati svoje državničke i političke prijedloge ili odluke. Iako je, kao sultanov zamjenik, uglavnom imao podršku u rukovođenju Carstvom, bilo je slučajeva da njegovi politički suparnici iskoriste svoju blizinu kod sultana i uvjere ga u donošenje drugačije odluke u odnosu na sugestiju velikog vezira. Lobiranja pojedinaca imala su različite motive, počevši od ličnih interesa i stjecanja dobiti ili pretenzije na mjesto velikog vezira. Nažalost, ponekad su bila plod isključivo ljudskih slabosti kao što su sujeta, zavist i neprijateljstvo. Zbog toga je veliki vezir, osim mnogobrojnih državničkih obaveza, morao voditi računa i o tom segmentu koji je često generirao probleme u njegovoj komunikaciji i odnosima sa sultanom. Među brojnim državničkim obavezama velikog vezira bila je i intenzivna komunikacija s diplomatskim predstavnicima na Porti, kao i poznavanje političkih prilika u drugim centrima moći izvan Carstva. U pojedinim situacijama njegova saznanja iz diplomatskih izvora kao i iskustvo utjecali su na njegove planove i donošenje državničkih odluka.

Prve dvije godine Mehmed-pašinog mandata podudaraju se s posljednjim godinama vladavine sultana Sulejmana, koji je već bio u poznim godinama i vidno narušenog zdravlja. Izgleda da u tom periodu nije bilo događaja interesantnih za ovako definiranu temu rada. Sultan Sulejman je tada, vjerovatno, bio prilično umoran od rukovođenja državnim poslovima i stalnog balansiranja između različitih interesnih grupa i pojedinaca. Osim toga, spletom niza okolnosti, ostao je i bez bliskih osoba s kojima je uspješno saradivao u državnim poslovima, ali i bio vezan rodbinskim i prijateljskim vezama. Ovdje prije svega mislimo na nekadašnjeg velikog vezira Ibrahim-pašu, kojeg je dao pogubiti tokom pohoda na Perziju 1536. godine, i njegovog sina Mustafa Čelebiju, koji je pogubljen 1555. godine.²³

²³ Feridun Emecen, "Ibrahim Paşa, Makbul", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, 333-335; Zahid Atçıl, "Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553? /Kanuni Sultan Süleyman Oğlu Şehzade Mustafa'yı 1553'te Neden Boğdurttu?", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sayı/issue 48, İstanbul, 2016, 67-103.

Čini se kako su prva veća i ozbiljnija iskušenja za Mehmed-pašu Sokolovića započela smrću sultana Sulejmana. Moguće je i da su tada došle do izražaja sve one vještine koje su ga kasnije učinile simbolom uspješnog državnika. U literaturi je česta tvrdnja kako je Mehmed-paša u vrijeme Selima II bio stvarni vladar, dok se sultan okrenuo dvorskom životu i uživanju u piću.²⁴ Ako ovu konstataciju posmatramo općenito, može se reći da je ona, uglavnom, tačna. Međutim, odnos sultana i velikog vezira nije bio tako jednostavan. Naprotiv, u nekoliko slučajeva sultan nije poslušao savjete velikog vezira već je postupio prema nagovoru ljudi iz svoje blizine, čime je, između ostalog, iskušavao pokornost velikog vezira. Takve situacije su bile najbolje svjedočanstvo Mehmed-pašine sposobnosti da adekvatno postupa i odgovori izazovima poštujući i uvažavajući sultanove odluke, pri tom vodeći računa o državnim interesima ukoliko su ih te odluke dugoročno mogle ugroziti.

Dakle, sultan Sulejman je umro 1566. godine, tokom opsade Sigeta. Kako ne bi došlo do pometnje među vojskom, a samim tim i destabilizacije države, Mehmed-paša je praktično preuzeo svu vlast u svoje ruke, a vojsci i starješinama izdavao naloge kao da su volja samog sultana. Istovremeno je bio u krajnjoj neizvjesnosti sve dok princ Selim nije preuzeo vlast. Podsjetimo, Mehmed-paša je krišom poslao obavijest o smrti sultana Sulejmana, savjetujući princu Selimu da vijest zadrži za sebe te se hitno uputi ka Budimu, pod izgovorom pridruživanja ocu.²⁵ Međutim, stvari se nisu odvijale kako je savjetovao veliki vezir, jer ga princ Selim nije u potpunosti poslušao. Umjesto u Budim, on je otišao prvo u Istanbul, gdje je upriličeno ustoličenje. Nakon što je veliki vezir poslao i drugo pismo, upozorivši ga na ozbiljnost situacije u pogledu nezadovoljstva vojske, novoustoličeni sultan Selim se uputio u Beograd, gdje je u međuvremenu stigao i Mehmed-paša. U drugom pismu je veliki vezir istakao potrebu da se novi sultan obrati janičarima i obeća im tradicionalne poklone, u skladu s osmanskim tradicijom. Sultanovi ljudi iz najbliže pratnje – Hodža Ataullah-efendija, njegov učitelj lala Husejn-paša i prisni sabesjednik Dželal-beg – smatrali su da je to nepotrebno, budući da je ceremonija ustoličenja već održana u Istanbulu. Sultanov

²⁴ Joseph v. Hammer, *Historija*, 1, 514; Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992, 85-86; *Istorija Osmanskog carstva*, priredio R. Mantran, Clio, Beograd, 2002, 185; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650*, 61.

²⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Sokollu Mehmed Paşa'nın Bir Talimatı ve 1572 Tarihinde Bosna ile Alâkadar Birkaç Vesika", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, VI-VII/1965-57, Orijentalni institut u Sarajevu 1958, 159-174.

odnos prema Mehmed-pašnim savjetima i sugestijama je, prema pisanju Selanikija, velikog vezira doveo u situaciju da posumnja u svoj status velikog vezira. Stoga je naslućivao i mogućnost da ga sultan namjerava zamijeniti nekim drugim. Međutim, čini se da ga je naročito pogodilo sultanovo ignoriranje savjeta koji su za cilj imali upravo mirnu tranziciju vlasti, kao i pravovremeno sprečavanje nezadovoljstva janičara. Predviđanja velikog vezira u vezi s njihovom reakcijom bila su sasvim na mjestu, jer su u Beogradu iskazali negodovanje, a kad su došli u Istanbul nisu dopustili sultanu da uđe u dvor dok im nije obećao tradicionalna davanja – bahšiš. Sve to je sultanu pokazalo Mehmed-pašinu sposobnost i mudrost u rukovođenju državnim poslovima, što ga je samo učvrstilo na mjestu velikog vezira.²⁶

Kao sposoban državnik Mehmed-paša je bio i vizionar, što se ogledalo u njegovoj sposobnosti da prepozna značajne projekte za osnaživanje Osmanskog carstva, kako u ekonomskom tako i u vojnom segmentu. Mehmed-paša je, obnašajući dužnost glavnog zapovjednika osmanske mornarice, spoznao značaj vodenog saobraćaja i kontrole frekventnih plovnih pravaca.²⁷

U tom smislu treba podsjetiti na više njegovih inicijativa i planova o uspostavi saradnje s muslimanskim stanovništvom koje je naseljavalo obale i otoke na Indijskom okeanu, kao i pokušaj izgradnje dva vrlo važna kanala, Sueskog i Volga-Don, koji su vodenim putem trebali povezati sjeverni i južni dio Osmanske države. Provedbom tih zamisli osigurale bi se konkretne pretpostavke za učvršćivanje postojećih granica, ali i značajnije prisustvo Osmanlija u vodama Indijskog okeana.²⁸

Dakle, još dok je sultan Sulejman bio u pohodu na Siget, sultan Alaudin, vladar Ačeha, sjevernog dijela otoka Sumatre u Indoneziji, poslao je emisara da traži vojnu pomoć Osmanlija. S obzirom na to da je sultan Sulejman u međuvremenu umro, izaslanika je zvanično primio

²⁶ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki* (971-1003/1563-1595), c. I, (hazır. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, 48-53.

²⁷ Mehmed-paša je obnašao dužnost kapudan-paše od 1546. do 1549. kada je imenovan za rumelijskog beglerbega. Više u E. Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", 354.

²⁸ Naravno, planovi i konkretni koraci o prisustvu osmanskih vojnih brodova u vodama Indijskog okeana postojali su i prije. Tako je Semiz Ali-paša, prethodnik Mehmed-paše Sokolovića na mjestu velikog vezira, izdao naredbu 13. oktobra 1564. godine o osnivanju manje flotile od deset brodova koja je trebala biti stacionirana u luci Aden. Razlog za to bila je zaštita hadžija i trgovaca iz Indije i tamošnjih krajeva od portugalskih brodova koji su ih presretali i napadali. *6 Numaralı Mühime Defteri (972/1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, naredba br. 256. i 270.

njegov sin sultan Selim II 1566. godine.²⁹ Susret je upriličio Mehmed-paša Sokolović koji je i ranije aktivno radio na ispitivanju mogućnosti i načinima osmanskog angažiranja u vodama Indijskog okeana.³⁰ Tom prilikom izaslanik Husejn je sultanu uručio skupocjene poklone i predočio mu pismo kojeg je poslao njegov vladar. Između ostalog, u pismu je spomenuta borba lokalnog stanovništva s Portugalcima i njihova spremnost da prihvate osmanskog sultana kao vladara i zaštitnika.³¹ Zatražena je i pomoć u ljudstvu i oružju, s ciljem efikasnije borbe protiv Portugalaca čiji su brodovi ugrožavali prijevoz ljudi i roba prema lukama u Arapskom i Crvenom moru, a naročito je bio ugrožen transport hadžija. Nakon toga je sultan naredio da se emisaru vladara Ačeha izade u susret i pruži tražena pomoć. Ova odluka nije bila formalne prirode, jer je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović, koji je bio zadužen za njenu provedbu, poduzeo niz mjera. S ciljem ostvarivanja navedenih planova, Mehmed-paša je uložio mnogo energije, truda i entuzijazma, a njegove organizacijske sposobnosti su došle do punog izražaja u različitim diplomatskim inicijativama i angažiranju osmanskih vojnih potencijala, kako ljudskih tako i materijalnih. Naredio je da se potpuno opremi i naoruža petnaest ratnih galija, te osiguraju dva transportna galeona natovarena artiljerijskim oružjem, musketama i velikim opsadnim topovima.³² Osim vojnog mornaričkog osoblja, među članovima posade bilo je i različitih zanatlija čije su vještine bile potrebne tokom putovanja ali i na samom odredištu. Beglerbegu Egipta je naređeno da na brodove ukrca tesare, stručnjake za popravke brodova, veslače, kovače, kazandžije, kao i majstore za zlatne listiće.³³ Za zapovjednika te ekspedicije Mehmed-paša je imenovao Kurdoğlu Hizira, kapetana iz Aleksandrije.³⁴

²⁹ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 400.

³⁰ Giancarlo Casale, *The Ottoman age of exploration*, Oxford University Press, New York, 2010, 117-137.

³¹ Ovo pismo je sačuvano i nalazi se u Topkapi Saraju. Datirano je 1. jula 1566. *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1998, XIX. (dalje *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*)

³² *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, naredbe br. 233, 234, 236 i 244.

³³ U tekstu naredbe stoji sintagma üstâd altun varak tako da nije sasvim jasno je li riječ o stručnjaku koji je izrađivao zlatni listić ili se bavio pozlatom, koristeći u tu svrhu navedeni materijal. Moguće je i da je bio stručnjak za oboje. *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, naredba br. 887.

³⁴ *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, naredbe br. 233, 234, 236.

Budući da je riječ o izuzetno zahtjevnoj misiji, za koju se očekivalo da može imati mnogo sigurnosnih izazova, veliki vezir je odredio da Mahmud Reis, kapetan osmanske mornarice u Suecu, brine o sigurnosti brodova.³⁵ Podijeljene su godišnje plate, a na brodove je ukrcana jednogodišnja zaliha hrane i ostale potrepštine. Dva teretna galeona su u povratku trebala ukrcati začine,³⁶ a sultan je poslao i pismo vladaru Ačeha u kojem je obećao nastavak saradnje i pomoći.³⁷

U međuvremenu izbila je pobuna u Jemenu zbog čega je došlo do promjene u pogledu slanja te ekspedicije. Zejdijski imam Mutahher zauzeo je prijestolnicu Sanu u septembru 1567. godine, a tadašnji beglerbeg Jemena Murad-paša je zarobljen i pogubljen, te je proglašena neovisnost. Pobunjenici su uspjeli zauzeti gotovo sav teritorij koji su kontrolirale Osmanlije, osim male enklave oko Zebide u Tihami.³⁸ Područje Jemena bilo je strateški izuzetno važno za Portu, jer je njegovom kontrolom mogla štititi obalu i unutrašnjost na Arapskom poluotoku kao i teritorij na istočnim obalama Afrike. Također, vladati Jemenom značilo je kontrolirati jednu od važnih pomorskih ruta trgovine začinima, ali i osiguravati nesmetan prolaz hadžija koji su plovili iz zemalja Indijskog okeana. Budući da je riječ o strateški izuzetno važnom teritoriju, Mehmed-paša je morao iskoristiti sve potencijale kako bi vratio Jemen pod osmansku vlast. Jedan od poteza velikog vezira bilo je promoviranje Lala Mustafa-paše, tadašnjeg beglerbega Šama, u zvanje vezira kojeg je odredio serdarom pohoda na Jemen.³⁹ Kako bi uspješno suzbio pobunu,

³⁵ Isto, naredba 587.

³⁶ Isto, naredba br. 234.

³⁷ Isto, naredba br. 244.

³⁸ Muhammad ibn Ahmad Nahrawālī, *Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign of 1569–71*, (trans. Clive Smith), I. B. Tauris Publishers, New York-London, 2002.

³⁹ Lala Mustafa-paša je porijeklom iz Bosne i pripadao je porodici Sokolovića. Na osmanski dvor je došao posredstvom starijeg brata, vezira Deli Husrev-paše, gdje je stekao obrazovanje i prošao različita dvorska zvanja. Nakon toga je promoviran u odgajatelja princa Selima. Učestvovao je u sukobu princa Selima i njegovog brata princa Bajezida. Zbog sumnji u Mustafa-pašine postupke u tim dešavanjima, tadašnji veliki vezir Rustem-paša ga je nastojao udaljiti od princa. Imenovan je za beglerbega Vana, a poslije je premješten na mjesto beglerbega Halepa, a potom Šama. Učestvovao u osvajanju Kipra 1570. godine i to u svojstvu serdara. U istom zvanju je učestvovao je u pohodu na Iran. Pošto je kao odgajatelj princa Selima uživao njegovo povjerenje nadao se zvanju velikog vezira nakon što je ovaj postao sultan. Međutim, do te počasti nije uspio doći, ako se izuzme kratak period kada je obnašao dužnost velikog vezira bez formalnog imenovanja. Umro je 1580. godine. Više o tome u Ibrahim A. Pečevija, *Historija 1520.-1576.*, 325-327; i Bekir

veliki vezir Mehmed-paša mu je stavio na raspolaganje i ljudstvo i brodove koji su trebali isploviti prema Ačehu.⁴⁰ Razlog odustajanja od vojne ekspedicije na sjever Sumatre bilo je pitanje prioriteta. Mehmed-paša Sokolović je raspolagao ograničenim plovnim potencijalom u Crvenom moru, budući da je ostatak osmanske flote bio u vodama i lukama Sredozemlja. Zbog dramatičnih događaja u Jemenu na kraju su prema Ačehu isplovila samo dva broda s opremom i ljudstvom, umjesto predviđenih sedamnaest.⁴¹

Važnost vodenog puta za efikasniju kontrolu udaljenijih krajeva i njihovu povezanost s prijestolnicom postajala je sve očitija pa je Mehmed-paša 16. januara 1568. godine izdao naredbu Sinan-paši, beglerbegu Egipta, da pošalje grupu inženjera i drugih stručnjaka koji bi ispitali mogućnost prokopavanja kanala u Suecu.⁴² Time bi se morskim putem povezala prijestolnica s lukama u Crvenom moru, a u praksi je to značilo mogućnost slanja brodova i ljudstva, neophodnih za suzbijanje eventualne pobune, iz prijestolnice ili drugih osmanskih luka, bolju kontrolu obale i mora, kao i slanje prekomorskih ekspedicija. Ne treba zanemariti i aspekt sigurnosti hadžija koji su morskim putem dolazili do Arabije, pogotovo ako se ima u vidu prisustvo portugalskih brodova u tom dijelu svijeta, koji su predstavljali stalnu prijetnju.⁴³

Sljedeće 1569. godine na sjeveru Osmanske države, u vojnim akcijama protiv ruskog cara Ivana IV, veliki vezir je na mjestu gdje je udaljenost između rijeka Don i Volga bila najmanja naložio prokopavanje kanala.⁴⁴ Kasim-beg, tadašnji sandžakbeg Kefe, dobio je zadatak da prokopa kanal između Volge i Dona. Ta inicijativa je zapravo bila plod prethodnih aktivnosti Osmanlija, poduzetih nakon što im se za pomoć obratio vladar Horezma Hadži Mehmed Han. On se žalio na to da Rusi, koji su 1552. zauzeli Kazan, a 1556. godine Astrahan, onemogućavaju prolazak hadžija iz područja Turkestana. Spominjući problem putovanja hadžija, on se zapravo obraćao najmoćnijem muslimanskom vladaru

Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, 73-74.

⁴⁰ *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, naredbe br. 606, 613, 614, 699, 796.

⁴¹ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 400.

⁴² *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, naredba br. 721.

⁴³ Isto, naredbe br. 721, 725, 751.

⁴⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Anlaşmasına Kadar*, III cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, 31-38. (dalje İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*)

pod čijom su vlašću bila i sveta mjesta, te je eventualne političke i vojne aspekte tog poziva opravdao vjerskim. Izgradnjom kanala bile bi stvorene pretpostavke da osmanski brodovi preko Crnog mora mogu ploviti prema lukama na Azovskom moru i Kaspijskom jezeru. Povezivanjem velikih i plovnih rijeka kao što su Volga i Don uspostavio bi se koridor vodenim putem, a putovanje bi bilo mnogo sigurnije i brže nego kopnom. Prisustvo osmanskih vojnih brodova značilo bi znatno ojačavanje sjeverne granice s Rusijom, a ujedno bi se omogućila trgovačka ruta koja bi povezala Srednju Aziju, Kavkaz i Krim. Trgovci i hadžije iz područja Kazana, Astrahana, Horezma, Samerkanda i Buhare, kao i drugih područja kroz koja je prolazio *Put svile*, bili bi upućeni na Osmansko carstvo. Povezivanje tih krajeva dovelo bi do unapređenja političkih, ekonomskih, kulturnih i vjerskih veza s Osmanskom državom. Osim toga, Osmanlije bi stekle mogućnost da u buduće pohode na istok, aktivno uključe i svoju mornaricu. Time bi im bili otvoreni novi pravci za slanje vojske i potrebne opreme na područje Azerbejdžana i Kavkaza. Ovo je veoma značajno, pogotovo ako se ima u vidu da su Osmanlije teško branili osvojene teritorije na istoku. Čuvanje osvojenih teritorija ovisilo je o mogućnosti dopremanja ljudi i potrebne opreme i hrane za vojsku, što je bilo izuzetno teško izvodljivo, s obzirom na planinsku konfiguraciju, naročito zimi. Dešavalo se da šahove vojne snage, koje su izbjegavale otvoreni sukob s osmanskim vojskom, ponovo zauzmu krajeve koje su netom pale pod osmansku vlast. Tako je zabilježeno da je nakon drugog pohoda sultana Sulejmana, još dok je bio na putu prema Istanbulu, područje oko jezera Van (Ahlat, Muš) ponovo palo u ruke iranskog šaha. Zbog toga je sultan Sulejman poduzimao čak tri velika pohoda na Iran.⁴⁵

U navedenim slučajevima desilo se da ti značajni planovi, uprkos saglasnosti sultana i naročitog političkog i diplomatskog zalaganja Mehmed-paše Sokolovića, nisu provedeni u djelo. Rad na iskopavanju Sueckog kanala nije ni počeo jer je, prema izvještajima inženjera, to bilo neizvedivo.⁴⁶ Kad je riječ o povezivanju Dona i Volge, odustalo se i od

⁴⁵ Halil Inalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, 12/46, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, 349-351. (dalje H. Inalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei")

⁴⁶ Kad je Kodža Sinan-paša postao veliki vezir pokušao je tu ideju ponovo promovirati kod sultana Murada III (1574-1595). Pretpostavlja se da je Kodža Sinan-paša finansirao pisanje djela *Târih-i Hind-i Garbî*, posvećenog sultanu 1583. godine. U njemu je iznesena opsežna studija o osmanskoj politici prema Indijskom okeanu, a na samom početku je obrazložena potreba prokopavanja kanala u Suecu. Svita oko

toga, iako je iskopana trećina kanala. Planirano je bilo da se uradi više, ali je zemljište na kojem se kanal kopao bilo veoma tvrdo pa su radovi sporo napredovali. Osim toga, bližila se zima zbog čega su ljudi na terenu strahovali od moguće hladnoće i otežane opskrbe hranom. Ostatak posla trebalo je završiti sljedeće godine. Međutim, radovi nikada nisu nastavljeni, budući da to mnogima nije bilo u interesu. Određeni krugovi u Istanbulu, a naročito oni bliski sultanu Selimu II, smatrali su kako je potrebno okrenuti se drugim prioritetima, poput osvajanja Kipra. Tatarski han Giray, koji je učestvovao u vojnoj kampanji protiv Rusa, također je bio zainteresiran da se ovaj plan ne provede, jer je znao da bi stalno prisustvo osmanskih brodova i vojske umanjilo njegov utjecaj na tom području. Osim toga, iranski šah i ruski car su bili itekako svjesni da bi učvršćivanje Osmanlija na tom području umanjilo ili potpuno isključilo njihov utjecaj, kao i kontrolu strateški vrlo važnog prostora. Zbog toga su i oni poduzimali izvjesne diplomatske korake kako bi taj ambiciozni projekt velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića bio obustavljen.⁴⁷

Primjetno je kako je Mehmed-paša u prvim godinama vladavine sultana Selima II pokušao fokus državne politike pokušao pomjeriti prema Dalekom istoku, ali i krajnjem sjeveru Carstva. Uprkos svim poteškoćama na terenu, neki od njegovih poduhvata mogli su biti nastavljeni da se na sultanovom dvoru nije intenzivirala kampanja za pohod na Kipar, za šta je odranije postojao plan, ali su okolnosti u datom trenutku bile povoljnije. Pohod na Kipar predstavljen je kao nužna i trenutno najopravdanija državna političko-ekonomska inicijativa koju je podržao čak i Ebu Suud-efendi, inače vjerni saveznik Mehmed-paše Sokolovića. Sultan Selim II je bio više nego saglasan s time, jer bi eventualnim osvajanjem Kipra stekao prestiž i ugled među podanicima. Također, osvajanje Kipra svrstalo bi ga u red slavni prethodnika koji su u svom vremenu izvršili velika i značajna osvajanja.⁴⁸

sultana nije bila naklonjena toj ideji, što je utjecalo i na njegovu odluku. Upravo je Kodža Sinan-paša bio beglerbeg Egipta kad je Mehmed-paša Sokolović izdao naredbu o ispitivanju mogućnosti gradnje kanala u Suecu. Više o tome G. Casale, *The Ottoman age of exploration*, 160-163.

⁴⁷ H. Inalcik, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", 349-398; isti, "Power Relationships Between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", in Chantal Lemerrier-Quellejey, Gilles Veinstein, S. Enders Wimbush (eds.), *Passé turco-tatar, présent soviétique: études offertes à Alexandre Bennigsen*, Editions Peeters- Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Louvain-Paris, 1986, 369-411.

⁴⁸ Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2004, 154-158.

S obzirom na novonastale okolnosti, u prvi plan su došli najglasniji zagovornici pohoda na Kipar: Lala Mustafa-paša, Piyale-paša⁴⁹ i Josef Nassi⁵⁰. Pokretanje rata s Mlecima, u čijoj domeni je bio Kipar, vidjeli su kao idealnu priliku da se napokon domognu najviših pozicija, ali i dodatnih prihoda. Treba podsjetiti kako je Lala Mustafa-paša prethodno nazadovao u karijeri, jer je zbog odgađanja pohoda bio uklonjen s položaja serdara pohoda na Jemen. Osim toga, protiv njega je provedena opsežna istraga zbog ozbiljnih optužbi zbog kojih je mogao biti i teško kažnjen. U međuvremenu, zahvaljujući angažmanu ljudi bliskih sultanu, ponovo je rehabilitiran, a kasnije imenovan i na mjesto šestog vezira. Kada je donesena konačna odluka o napadu na Kipar, Lala Mustafa-paša

⁴⁹ Pretpostavlja se da je Piyale-paša porijeklom iz mjesta Tolna u današnjoj Mađarskoj. Nakon Mohačke bitke 1526. godine bio je zarobljen, a kasnije je dospio na osmanski dvor. Iz harema je izašao kao kapidžibaša, a nakon toga je imenovan za glavnog admirala osmanske mornarice umjesto Sinan-paše, Rustem-pašinog brata. Bio je vrlo uspješan zapovjednik, a jedan od najvećih njegovih uspjeha bila je pobjeda na Španjolcima i osvajanje otoka Džerbe u samoj blizini Tunisa. Kasnije se oženio kćerkom sultana Selima, a nakon toga je promoviran u zvanje vezira s tri tuga. Učestvovao je u neuspješnoj opsadi Malte 1565. godine, ali je sljedeće godine uspio od Dženovljana osvojiti otok Hios. Nakon što je ustoličen sultan Selim II, unaprijeđen je na mjesto trećeg vezira. Navodi se kako je Mehmed-paša Sokolović sugerirao sultanu da jedna osoba ne bi trebala istovremeno obnašati dvije vrlo važne dužnosti, pa mu je oduzeta titula admirala flote. Učestvovao je u osvajanju Kipra 1570. godine. Piyale-paša je bio veoma cijenjen i poštovan kao sposoban moreplovac i ratnik. Umro je u Istanbulu 1578. godine. Više o njemu u İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, 7-8; Franz Babinger, "Piyale Pasha" u: *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VIII, E. J. Brill, Leiden, 1995, 316-317; İdris Bostan, "Piyale Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, 296-297.

⁵⁰ Josef Nassi je osmanski državnik i finansijer porijeklom iz Portugala. Pripadao je porodici Marano koja je zbog vjerske netrepeljivosti izbjegla u Španiju, a kasnije u Antwerpen, odnosno Veneciju. Nakon brojnih peripetija, i lične intervencije sultana Sulejmana 1553. godine, uspio je dovesti porodicu u Istanbul. Budući da je imao izuzetne poslovne sposobnosti snašao se veoma brzo, a kasnije je postao jedan od važnih savjetnika princa Selima. Kad je ovaj postao sultan imenovao ga je vojvodom od Naksosa i poklonio mu jedanaest otoka. Ispostovao je monopol na trgovinu s crnomorskim zemljama što mu je donijelo ogromno bogatstvo i poslovne kontakte širom Evrope. Bio je jedan od glavnih zagovornika rata za Kipar. U Istanbulu je osnovao najveću jevrejsku štampariju na Balkanu. Nakon smrti Selima II izgubio je politički utjecaj i povukao se iz javnog života. Umro je 1579. godine. (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11333-nasi-joseph-duke-of-naxos>, pristupljeno 7. jula 2017. godine)

je imenovan za serdara pohoda.⁵¹ Ovim je dobio novu šansu da se vrati na osmansku političku scenu i da u budućnosti konkurira za položaj velikog vezira kojeg je oduvijek priželjkivao. Piyale-paša je vidio sjajnu priliku, da kao iskusan moreplovac ponovo oživi prijašnju slavu, pa je kao treći vezir zajedno s admiralom Muezzinzade Ali-pašom predvodio osmansku mornaricu.⁵² Josef Nassi, bliski saradnik sultana Selima II, u pokretanju rata vidio je odličnu mogućnost da se domogne dodatnih prihoda od trgovine vinom s Kipra. Već ranije je ubirao desetinu od prodaje vina s otoka Naksos, po kome je nosio i titulu vojvode.⁵³

Poznato je kako se veliki vezir otvoreno protivio toj inicijativi.⁵⁴ Uprkos silnom zalaganju, Mehmed-paša nije uspio uvjeriti sultana Selima II da odustane od rata protiv Venecije, odnosno rata za otok Kipar. Njegovi razlozi su bili praktične prirode: prošlo je relativno malo vremena od sklapanja mirovnog ugovora s Habsburgovcima (1568), kao i gušenja pobune u Jemenu (1569-1570); odnosi s Mlečanima su bili relativno dobri u posljednjih trideset godina; na snazi je bio mirovni ugovor iz 1540. godine, a jedna od stavki tog ugovora određivala je Mlečanima plaćanje tributa za Kipar (8000 dukata) i otok Zakintos (500 dukata); taj mirovni ugovor sultan Selim II je potvrdio nakon stupanja na vlast, a Mehmed-paša je sultana podsjećao kako bi u slučaju rata taj ugovor bio ništavan, te da bi doveo do polarizacije zapadnih zemalja i stvaranja nove Svete lige. Predviđanja velikog vezira su bila veoma realna, budući da je bio obaviješten kako je papa Pio V bio veoma agilna i odlučan u nastojanju da ujedini zapadne zemlje protiv Osmanlija.⁵⁵ U tom slučaju on je predviđao kako bi rat poprimio mnogo veće razmjere, što bi u najmanju ruku iscrpilo materijalne i ekonomske resurse Carstva. Prema svemu sudeći, veliki vezir je imao druge prioritete u pogledu vanjske politike. Naime, smatrao je da postoji povoljna prilika da Osmanska država, odnosno sultan, proširi sferu utjecaja mnogo dalje od postojećih granica. Kao

⁵¹ Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Bellekten*, XXII/88, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958, 551-593.

⁵² Ibrahim A. Pečevića, *Historija 1520.-1576.*, 397-401; Joseph von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva*, 2, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979, 32-33 (dalje Joseph v. Hammer, *Historija*, 2).

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Muharebesi Sirasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dâir Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1935, 257-292.

⁵⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, 10-11.

⁵⁵ Kenneth M. Setton, *Papacy and The Levant (1204-1571)*, vol. IV, The American Philosophical Society, Philadelphia 1984, 923-974; Hikmet Özdemir, "Ottoman Administration in Cyprus", u: *Osmanlı Araştırmaları*, XX, İstanbul, 2000, 120.

što je već spomenuto, Mehmed-paša je bio fokusiran na unapređenje odnosa s lokalnim vladarima na području Indije i drugih dalekih mjesta koja su tražila zaštitu sultana. Osim toga, muslimani u Španiji, koji su se u međuvremenu pobunili, također su tražili pomoć. To je bila prilika da se pošalje veći broj brodova i vojnika na područje sjeverne Afrike, odnosno Magreba.⁵⁶ Kontinuirano i snažno osmansko prisustvo na zapadnom dijelu Mediterana, kao i u vodama Indijskog okeana, moglo je utjecati na razvoj trgovine začinicima i ostalim artiklima, čime bi se dugoročno unaprijedila ekonomija Carstva i povećali državni prihodi. Međutim, kada je ratna opcija postala sasvim izvjesna, veliki vezir se kao iskusni državnik prilagodio situaciji i prilikama na terenu. Zbog toga je pokrenuo diplomatske aktivnosti, s ciljem da uvjeri Mlečane da mirnim putem predaju otok, kako bi se izbjegao rat koji bi obje strane mnogo stajao.⁵⁷ U Veneciju je poslao posebnog izaslanika, ali ta misija nije urodila plodom.

Rat koji je kasnije započeo imao je povoljan tok za Osmanlije sve do poznate bitke kod Lepanta 1571. godine. Tada se dogodilo ono od čega je Mehmed-paša strahovao i što je nastojao izbjeći – u samo jednom danu zajednička flota Venecije, Španije i Vatikana uspjela je pobijediti i uništiti veći dio osmanske flote.⁵⁸

Međutim, u toj teškoj situaciji ponovo do izražaja dolazi organizacijski genij Mehmed-paše Sokolovića. Premda se mogao očekivati katastrofalan scenarij za sigurnost i odbranu luka i prostrane obale Carstva, do toga nije došlo. Izuzetnim zalaganjem velikog vezira, flota je obnovljena već sljedeće godine. Članice Lige nisu iskoristile pobjedu, jer je došlo do razilaženja među njima, a budući da je početkom maja 1572. godine umro papa Pio V, nije postojao autoritet koji bi mogao ujediniti njihove političke interese. Mehmed-paša je iskoristio razvoj situacije među saveznicima, te je uspješno izlobirao i potpisivanje povoljnog mirovnog ugovora u kojem su se Mlečani, između ostalog, obavezali isplatiti 300.000 dukata na ime ratne odštete, a tribut za ostrvo Zakintos povećan je sa 500 na 1500 dukata. Odredbe mirovnog ugovora

⁵⁶ Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, The University of Chicago Press, Chicago, 2010, 87-92.

⁵⁷ Maria Pia Pedani, "Some remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision of the Mediterranean in the Period of Cyprus War (1570-1573)", u: *Frontiers of Ottoman Studies*, vol. 2, ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, dr. Rhoads Murphey, I.B. Tauris, London-New York, 2005, 23-36. (dalje Maria P. Pedani, "Some remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision")

⁵⁸ Kenneth M. Setton, *Papacy and The Levant (1204-1571)*, 1004-1044.

su toliko pogodovale osmanskoj strani da su neki zapadni savremenici sarkastično komentirali kako su bitku na Lepantu dobile Osmanlije, a ne Sveta liga.⁵⁹

Treba istaći da bi eventualno drugačiji razvoj događaja, bilo pobjeda Osmanlija na Lepantu ili neuspješna obnova mornarice, vjerovatno ugrozio poziciju Mehmed-paše Sokolovića. Međutim, sva dešavanja su išla njemu u korist i dodatno ga učvrstila na toj poziciji. U međuvremenu se uspio riješiti i svojih političkih rivala Lala Mustafa-paše i Piyale-paše, koji su pod različitim izgovorima udaljeni od sultana.⁶⁰

Nakon smrti Selima II i dolaska na vlast njegovog sina Murada III, politička moć Mehmed-paše počinje opadati. Sultan Murad III je na svaki način nastojao ograničiti djelovanje velikog vezira, pa se tako, između ostalog, okružio ljudima koji su imali loša iskustva u odnosima s Mehmed-pašom. Njihov predvodnik bio je veoma iskusni Šemsi Ahmed-paša.⁶¹ Osim njega, tu je bio rumelijski kaziasker Kadizade, defterdar Kara Uveys, sultanov učitelj i poznati historičar Hodža Sadudin, te sultanov duhovni vodič šejh Šudža. Među njima su bile i osobe iz harema, kapuaga Gazanfer i Džanfeda Hatun, koje su pomogle prijatelju Lala Mustafa-paši da nakon neuspješne misije pohoda na Jemen iznova zadobije sultanovu naklonost.⁶² Nastojali su diskreditirati velikog vezira i oslabiti njegov položaj, potrudivši se da neke od njegovih bliskih

⁵⁹ Isto, 1089-1091.

⁶⁰ Maria P. Pedani, "Some remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision", 31-32.

⁶¹ Šemsi Ahmed-paša potječe iz aristokratske porodice Isfendijar. Odgoj i obrazovanje stekao je na sultanovom dvoru, nakon čega je prošao dvorsku obuku i obnašao više odgovornih dužnosti. Zahvaljujući svojim lovačkim vještinama, ali i osobini ugodnog sagovornika, pridružen je pratnji sultana Sulejmana, prvo u lovu a kasnije i na ratnim pohodima. Bio je beglerbeg Šama i Rumelije. Nakon što je Lala Mustafa-paša 1569. godine unaprijeđen u šestog vezira, Šemsi Ahmed-paša je poslan u mirovinu. Kad je Džemal-beg otpušten iz službe (musahib) imenovan je na njegovo mjesto. Premda je Mehmed-paša Sokolović predlagao druge kandidate, sultan Selim II je, moguće zbog bogatog iskustva, insistirao na angažiranju Šemsi Ahmed-paše. Ostao je u službi sultana Selima II sve do njegove smrti, kada je vjerovatno napustio Istanbul. Nakon što je sultan Murad III ustoličen, ponovo je pozvan na dvor, u društvo najutjecajnijih ličnosti. Pokazivao je otvoreno neprijateljstvo prema velikom veziru. Umro je ubrzo nakon Mehmed-paše Sokolovića (5. mart 1580.). Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2010, 527-529.

⁶² Više o ovim ličnostima vidi Joseph v. Hammer, *Historija*, 2, 47-52, 60-63; Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", 580-581; C. Fleisher, *Bureocrat and intellectual*, 71-77.

saradnika uklone s dužnosti, finansijski oslabe ili potpuno unište konfiskacijom imovine, a na njihova mjesta dovedu svoje favorite.⁶³

Mehmed-pašin savremenik i poznati historičar Mustafa Ali koji ga je svojevremeno kritizirao zbog nepotizma, priznao je kasnije da su njegovi štićenici bili zapravo sposobni i dostojni položaja na kojima su bili. Naročito kad je postalo sasvim očito da će se trend klijentizma nastaviti poslije Mehmed-pašine smrti, te da su haremski pokrovitelji favorizirali mnogo nesposobnih i nedostojnih kandidata. S ciljem diskreditiranja velikog vezira, Šemsi-paša je podsticao sultana da bez ikakve provjere prihvati sve žalbe i optužbe protiv njega.⁶⁴

Međutim, potez koji je najneposrednije slabio moć i utjecaj velikog vezira bila je odluka sultana Murada III da lično odobrava sve molbe i imenovanja.⁶⁵ Velikom veziru je prepustio samo pitanja u vezi s dodjelom timara ili odobravanjem izvjesnih dodataka na postojeći prihod. Prijašnji sultani su te poslove prepuštali velikom veziru, koji je imenovanja vršio izdavanjem bujuruldije.

Ako je sultan Mehmed II radio na centralizaciji vlasti davanjem širokih ovlasti velikom veziru, onda je njegov nasljednik sultan Murad III započeo obrnuti proces. Za razliku od svog slavnog prethodnika, koji je planski i sistematično uređivao državu i način njenog upravljanja, sultan Murad III je uvođenjem nove prakse započeo proces urušavanja ugleda i dezintegracije autoriteta vlasti.

S vremenom je takva praksa dovela do poteškoća u upravljanju državnim poslovima jer je veliki vezir izgubio autoritet i uobičajenu autonomnost djelovanja, dok su članovi harema stekli mogućnost neposrednog uplitanja u kadrovska rješenja, uprkos njihovoj relativno slaboj upućenosti u ukupne političke prilike.⁶⁶

Premda mu je smišljeno ograničavan prostor za političko i državničko djelovanje, Mehmed-paša je odolijevao tim izazovima. Uspio se održati na poziciji velikog vezira sve do 12. oktobra 1579. godine kada je stradao u atentatu. Odlaskom Mehmed-paše Sokolovića došlo je do frakcionaštva na sultanskom dvoru i borbe za vlast.⁶⁷

Nakon svega navedenog, može se zaključiti kako je obnašanje dužnosti velikog vezira predstavljalo i veliki izazov. Iako je uživao velike političke i upravljačke ovlasti, veliki vezir je istovremeno imao i brojne

⁶³ Ibrahim A. Pečevija, *Historija 1576-1640.*, tom II, 9-10.

⁶⁴ C. Fleisher, *Bureocrat and intellectual*, 297.

⁶⁵ Ibrahim A. Pečevija, *Historija 1576-1640.*, tom II, 7-9.

⁶⁶ Joseph v. Hammer, *Historija*, 2, 47; C. Fleisher, *Bureocrat and intellectual*, 295.

⁶⁷ C. Fleisher, *Bureocrat and intellectual*, 305.

odgovornosti. Primarno je morao voditi računa o odnosu i komunikaciji sa sultanom, ali i biti detaljnije upoznat s formalnim i neformalnim grupama i pojedincima koji su na bilo koji način mogli utjecati na odluke i stavove sultana. Također, od njega se očekivalo da bude upućen u najvažnija dešavanja, kako u Carstvu tako i u drugim važnim centrima moći. U praksi je to značilo komunikaciju s brojnim saradnicima koje je valjalo uspješno koordinirati i organizirati njihov rad u skladu s državnim interesima. Najbolje svjedočanstvo da je to Mehmed-paša Sokolović uspješno obavljao jesu godine provedene na tom visokom položaju. U međuvremenu, on je postao toliko utjecajan da su sultan Murat III i sultani poslije njega nastojali ograničiti moć velikog vezira. Zbog toga su vršili česte smjene osoba na toj dužnosti, kako njihov politički utjecaj ne bi previše ojačao. Takav odnos prema velikim vezirima i utjecaj harema na vođenje državne politike s vremenom je prouzročio veliku krizu vlasti i autoriteta, što se dogodilo u vrijeme Mehmeda IV.⁶⁸ Zbog toga je odlazak Mehmed-paše Sokolovića, prema nekima, predstavljao završetak najsjajnije epohe Osmanskog carstva.⁶⁹

THE GRAND VIZIER MEHMED PASHA SOKOLOVIĆ AND DIALECTICS OF POWER

Abstract

Mehmed Pasha Sokolović served as the Grand Vizier during the rule of three great sultans: Suleiman the Lawgiver (1565-1566), Selim II (1566-1574) and Murad III (1574-1579). The fact that he maintained this senior position for 14 years testifies to his superb diplomatic abilities and political skills. In the hierarchy of the Ottoman government apparatus, the grand vizier was just one step below the sultan, as his deputy. However, the political work of the grand vizier and his control over state affairs depended on how much the sultan

⁶⁸ Mehmed IV je vladao u periodu 1648-1687. Na osmanski prijesto je došao kao šestogodišnji dječak u čije je ime vladala njegova majka. Uvjeti života u prijestolnici bili su izuzetno otežani zbog morske blokade grada koju su postavili Mlečani, a vladala je velika neizvjesnost i beznađe. U tim okolnostima 1656. godine Mehmed-paša Ćuprilić je imenovan na mjesto velikog vezira. Kako bi popravio nastalu situaciju, date su mu široke ovlasti. Nakon samo pet godina, koliko je bio veliki vezir, uspio je stabilizirati prilike u državi. Nakon smrti na njegovo mjesto je došao njegov sin Fazil Ahmed-paša.

⁶⁹ Joseph v. Hammer, *Historija*, 2, 47.

used his own competences. In practice, this meant that the actual power of the grand vizier depended on his relationship with the sultan and his willingness to accept the vizier's ideas and advice, irrespective of the possible arguments to the contrary by his immediate circle. Although the name of Mehmed Pasha Sokolović became synonymous with great power and skill, his career saw numerous challenges, a sense of inability to implement his ideas and influence major decisions that meant war or peace. This paper analyses certain events in the life of Mehmed Pasha Sokolović that show a certain dialectics of power that he experienced while serving as the Grand Vizier.

Key words: Mehmed Pasha Sokolović, grand vizier, sultan's circle, Ottoman politics, dialectics of power, political rivalry.

IZVORI I LITERATURA

6 Numaralı Mühime Defteri (972/1564–1565), *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569) *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1998.

Afyoncu, Erhan, “Şemsi Ahmed Paşa”, u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, 527-529.

Afyoncu, Erhan, “Sokullu Mehmed Paşa”, u: *İslam Ansiklopedisi*, c.37, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, 354-357;

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kânûnnâmeleri Ve Hukûkî Tahlilleri: 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990.

Aktepe, Münir, “Çandarlı İbrahim Paşa”, u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, 213-214.

Alajbegović, Ibrahim Pečevića, *Historija 1520-1576*, tom I, prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000.

Alajbegović, Ibrahim Pečevića, *Historija 1576-1640.*, tom II, prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000.

Atçıl, Zahid, “Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553? /Kanuni Sultan Süleyman Oğlu Şehzade Mustafa'yı 1553'te Neden Boğdurttu?”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sayı/issue 48, İstanbul, 2016, 67-103.

Babinger, Franz, “Piyale Pasha” u: *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VIII, E.J. Brill, Leiden, 1995, 316-317.

- Babinger, Franz, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Matica srpska, Novi Sad, 1968.
- Bostan, İdris, "Piyale Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2007, 296-297.
- Casale, Giancarlo, *The Ottoman age of exploration*, Oxford University Press, New York, 2010.
- Dakić, Uroš, *The Sokollu family and the politics of vizierial households in the second half of the sixteenth century*, CEU, Budapest, 2012. (neobjavljeni magistarski rad)
- Emecen, Feridun, "İbrahim Paşa, Makbul", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2000, 333-335.
- Fleisher, Cornell H., *Bureocrat and intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986.
- Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2004.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Sokollu Mehmed Paşa'nın Bir Talimatı ve 1572 Tarihinde Bosna ile Alâkadar Birkaç Vesika", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, VI-VII/1965-57, Orijentalni institut u Sarajevu 1958, 159-174.
- Groot, A. H. de, "Mehmed Pasha Karamani", u: *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VI, E.J. Brill, Leiden, 1991, 995-996.
- Hammer, Joseph, von, *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva*, 1, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.
- Hammer, Joseph, von, *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva*, 2, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.
- Handžić, Adem, "O janičarskom zakonu", *POF*, 46/1996, Sarajevo, 1997, 141-150.
- Hess, Andrew C., *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, The University of Chicago Press, Chicago, 2010.
- Historija Osmanske države i civilizacije*, I, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, Orijentalni institut-IRCICA, Sarajevo, 2004.
- Husić, Aladin, "O regrutaciji u ažemi oglane u Bosni 1565. godine", *Anali Gazi Husev-begove biblioteke*, knj. XXXVII, Sarajevo, 2016, 43-63.
- Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2002.

- Inalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, 12/46, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, 349-351.
- Inalcık, Halil, "Power Relationships Between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", in Chantal Lemercier-Quelquejey, Gilles Veinstein, S. Enders Wimbush (eds.), *Passé turco-tatar, présent soviétique: études offertes à Alexandre Bennigsen*, Editions Peeters – Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Louvain-Paris 1986, 369-411.
- Inalcık, Halil, "Wazir", u: *The Encyclopaedia of Islam*, vol. XI, Brill, Leiden, 2002, 195.
- Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo: klasično doba 1300-1600*, Srednja Europa, Zagreb, 2002.
- Istorija Osmanskog carstva*, priredio R. Mantran, Clio, Beograd, 2002.
- Korić, Elma, *Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590)*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2015.
- Kovačević, Ešref, "Jedan dokument o devširmi", *POF*, XXII-XXIII/1972-1973, Sarajevo, 1976, 203-209.
- Küçükdağ, Yusuf, "Piri Mehmed Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2007, 280-281.
- Kütükoğlu, Bekir, "Lala Mustafa Paşa", u: *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, 73-74.
- Matkovski, Aleksandar, "Prilog pitanju devširme", *POF*, XIV-XV/1964-65, Orijentalni institut, Sarajevo, 1969, 273-309.
- Matuz, Jozef, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- "Mehmed Pasha, Lala", *Encyclopaedia of Islam*, New edition, vol. VI, E. J. Brill, Leiden, 1991, 996.
- Menage, V. L., "Djandarlı", u: *Encyclopaedia of Islam*, vol. II, Brill, Leiden, 1991, 444-445.
- Nahrawālī, Muhammad ibn Ahmad, *Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign of 1569-71*, (trans. Clive Smith), I. B. Tauris Publishers, New York-London, 2002.
- Özdemir, Hikmet, "Ottoman Administration in Cyprus", u: *Osmanlı Araştırmaları*, XX, Istanbul, 2000, 120.
- Peçevi, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982.

- Pedani, Maria Pia, "Some remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision of the Mediterranean in the Period of Cyprus War (1570-1573)", u: *Frontiers of Ottoman Studies*, vol. 2, ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, dr. Rhoads Murphey, I.B. Tauris, London-New York, 2005, 23-36.
- Pelidija, Enes, "Život i djelo Ferhad paše Sokolovića", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, god. LIV/91, br. 6, novembar-decembar, Sarajevo, 1991, 699-712.
- Samardžić, Radovan, *Mehmed Sokolović*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1975.
- Selaniki, Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595)*, c. I, (hazır. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Setton, Kenneth M., *Papacy and The Levant (1204-1571)*, vol. IV, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1984.
- Turan, Şerafettin, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Belleten*, XXII/88, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958, 551-593.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dâir Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1935, 257-292.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Anlaşmasına Kadar*, III cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni'nin ölümüne kadar*, II Cilt, 7. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.
- Veinstein, Gilles, "Sokollu Mehmed Pacha", *Encyclopaedia of Islam*, IX, Brill, Leiden, 1997, 706-711.
- Zlatar, Behija, "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi*, 14-15, Institut za istoriju, Sarajevo, 1978, 111-118.

Internet

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11333-nasi-joseph-duke-of-naxos>, (pristupljeno 07.07.2017. godine)